

יעקב בריאוו

מעמדה של האשה בחברה היהודית — יסודות ותמורות

על נושא זה אפשר ללמוד הרבה, לקרוא הרבה ולחשוב הרבה. אסתפק בכך שארחיב במקצת את היריעה, ואביא אולי יותר תיאורים על נושא שבעצם הוא במהותו רובאופיו, מן הנושאים הידועים ביותר בקהל שלנו. ואני מתאר לי שאינני מדבר לא לגויים בלא מרכאות, ולא לגויים עם מרכאות ...

הנושא איננו חסר אקטואליות. כאשר אתה מדבר על המעמד החברתי של האשה אצלנו — מיד עולות בך מחשבות על שיויון האשה. איש — אשה, האם יש כאן באמת שני כוחות שווים זה לזה? האם תוספת ההג' באשה היא תוספת מחלישה או תוספת מחזקת בעיני חברתנו? בעניין זה לא מועיל לך הרבה כאשר מספרים לך, שקמו לעמנו נשים גדולות אשר התבלטו עד כדי כך, שאתה חושב, שהדור מסביבם סבל מאי שיויון ולא הן שסבלו מאי שיויון. אין זה מעלה או מוריד שאנחנו מספרים לך, כי מרים היתה נביאה, ושדבורה היתה נביאה, וחולדה אף היא לא היתה פחות נביאה. ברם, עצם העובדה, שאשה יכולה להגיע לדרגת נביא ולמעלת הנבואה מראה, כי כל המחשבות האלה על אי שיויון בתורת היהדות לגבי האשה איננה אלא מוטעית.

זה איננו מועיל הרבה, משום שכמובן מיד אתה שואל ורשאי לשאול: האם העובדה שגברת מסויימת בכוחותיה, בחינוכה, בעצם אופיה ובעצם מאמציה מתעלה לדרגה מסויימת, לדרגה בלתי רגילה, כלום אין זאת בעצם הוכחה, שהיא איננה מן החברה; האם אין זאת הוכחה שהיא בעצם יוצאת דופן? יכולת לומר יותר: כאשר בהיסטוריה שלנו מופיעות נשים בולטות מאד, יש מפרשים לא מעטים הרואים בכך, אולי תאמר: בדין — חולשת הדור. ברק, שצריך היה לעזור לדבורה הנביאה, לא היה אדם בעל אופי חזק ביותר, כנראה הוא לא היה מנהיג הדור, אפילו לא היה היפתח

י' בר-אור

בדורו, אלא הרבה פחות מזה. אלא שככל הנראה הוא היה הרע במיעוטו: זה מה שדבורה מצאה. אילמלא זה, מי יודע אם דבורה היתה רשאית לתפוס את המקום, אם היתה מסוגלת לכך. אני רוצה להניח, שהיא ורבות כמותה עשו חיל, תמיד עשו חיל, ותמיד אצלנו תעשינה חיל, מסוגלות ורשאיות היו לתפוס את מקום השופטת, את מקום הנביאה. ובכן, אם היא ושכמותה, תפסו מקום, רואים בכך המפרשים כי יש כאן — חולשה איומה. והדבר הזה, בין אם נקבל את הפירוש ובין אם לא, מראה, על כל פנים, שכאן אין מה ללמוד, ומכאן אין לשבר אזנו לא בנחמות וגם לא בהסברים.

כנגד זה ישנם דברים שאין אנחנו יכולים אלא לראותם כמות שהם. שיוויון של אדם בחברה מהו? כאשר אני בודק מה מטען חיובותיו וזכויותיו בחברה, ואני מוצא שמטענו מתחלק היטב היטב על פי אריתמטיקה מאד פשוטה, בין המטענים של הרבים מסביבו, והוא את חלקו נוטל, ואת חלקו חייב לשאת כמותם — כאן יש שיוויון. וכמובן, כאשר אתה משווה את מה שמוטל על האיש לעומת מה שמוטל על האשה, כשהם שניהם בני עמנו, אתה מוצא מיד: אין המטען ניתן בכלל להשוואה אריתמטית. משום שאין כאן שני מטענים, אשר חלק ניתן לו וחלק ממנו ניתן לה, והיתר הולך לאיזה סרח עודף. זה איננו כך. אתה עשוי לצרף מהר מאד אגסים ותפוחים. אף אין זה נכון לומר, שעל הגבר מוטלות תרי"ג מצוות, במידה שהוא גם כוהן וגם מלך וכו' וכו', ונניח שהוא בכלל מסוגל לקיים את כולן — וכמובן אין לך אדם שמסוגל לקיים את כולן; וכנגד זה האשה, לוא היתה כזאת, היה מוטל עליה לקיים מכל אלה את אותן תרי"ג מצוות פחות מצוות עשה שהזמן גרמן. זה איננו נכון. משום שעצם העובדה שהיא משותררת, שהיא פטורה מקיום מצוות שהזמן גרמן, אף זה איננו אלא תוצאה של מצב שאנחנו חייבים לכנותו בלא להתבלש בכך, ומעולם לא התביישנו לקרוא לו בשמו: אי שיוויון. התורה והיהדות והחברה היהודית לא חתרו מעולם לניסיון כלשהו להביא לכלל שיוויון. חברתנו, מעמדה, הישגיה, הצלחתה, כשלונותיה, נמדדו בכל מיני קני מידה, אבל מעולם לא מצאנו קנה מידה של שיוויון. אדרבה, נדמה לי, שזמנים המבטאים חלוקת תפקידים, חלוקת זכויות, חלוקת חובות בעיקר, שלא על פי קריטריונים אלגבראיים, אלא על פי קריטריונים אחרים, הרבה יותר קרובים

מעמדה של האשה בחברה היהודית — יסודות ותמורות

למחשבת התורה ; והרי אלה הם הדורות, זוהי החברה, אשר עליה אתה יכול לומר "החברה היהודית". ישנם כמובן דברים לא מעטים ידועים לכל, שמוציאים את האשה מלכתחילה מאותן פעולות, הנראות לנו חברתיות מובהקות, להבדיל מפעולות משפחתיות. אני ער לעובדה, שאין לך בעצם יחס, שעורר כל כך מהר, ובזמנים כה קדומים בעיות משפחתיות, ודרש פתרונות משפטיים מיידיים, להבדיל מפתרונות מוסריים ואחרים, כעצם קיום המשפחה. לכן נמצאת האשה מיד, בהיותה אשה נשואה, אלמנה או פנויה במקד של בעיות חברתיות. אבל כאשר יש להכריע בשאלות האלה, וכאשר יש לדון בהן, האשה איננה מופיעה. אין זה מענייני כרגע, אם היא פסולה להעיד מדאורייתא, או שמא הפסול הוא מדרבנן. אינני רוצה להיכנס כרגע לשאלה זו. אני יודע, שהחברה היהודית מתפתחת, בדרך שהיא מבקשת, היינו על פי דין תורה. וזה כולל בלי שום ספק את כל מה שנתקן בתקנותיהם של חכמינו ז"ל, ומוציא את האשה בכוונה מחלקים חשובים מאד, ייצוגיים דווקא, של החיים החברתיים. ובכן, היא איננה מעידה, היא גם איננה שופטת.

מובן שאילו ידעתי, כי כל זה נובע ממה שהרמב"ם במקום אחד אומר, אל תלמד אותה הלכה עמוקה משום שהיא מקלה דעתה — היה הדבר פשוט. אלא שאין זה עניין פשוט כל עיקר. משום, שדרך משל, העובדה שהיא איננה כשרה להעיד, אין לה דבר וחצי דבר עם השאלה מיהו העד המהימן עלינו. אין לך בחברה היהודית אדם שמהימנותו כל כך חשובה, מהימנותו הבלעדית ללא כל צירוף של משקל הוכחתי כלשהו, בעדים נוספים ועובדות נוספות — אין לך מהימנות שעומדת על עצמה כל כך, ומהימנה כל כך, כעדותה של אשה.

נניח את דיני הממונות. נדבר בענייני איסור והיתר, ולוא יהיו החמורים ביותר, החל בענייני אישות וגמור בדברים הקשים ביותר, הן בחיי המשפחה והן בחיי המטבח. ובכן, אני סומך כאן, על פי הלכה, על עדותה של אשה : היא מהימנה להעיד בפני : זה כשר וזה טרף, זה טהור זה טמא. ובכן, לא מהימנות ואפס מהימנות היא אשר מציבה אשה על דוכן העדים או מפקיעה אותה ממנו. כאן הסיבות אחרות לחלוטין. אנו זוכרים את הפסוק במשלי "כל כבודה בת מלך פנימה". ופסוק זה, לוא היה נשאר

בתחום השירי, לוא היה נשאר פסוק מפסוקי החכמה שבספר משלי, קשה היה לעשות בו הרבה. אבל משעה שהוא מופיע בהלכה וחוזר ומופיע חזור והופיע, ומבקש להביע מגמה ברורה האומרת: אין מקום לאשה בשווקים מסויימים, אין מקום לאשה בפגישות חברתיות מובהקות מסויימות, הרי אני חייב ללמוד שמכאן אין ללמוד דבר לגבי מתן שיוויון לה, וכי כל העניין הוא בתחומי הצניעות גרידא. פירושו של דבר הוא, שראיית הדברים האלה באספקלריה נכונה מלמדת שלא היה ולא יהיה כאן מקום לשאול: האם האשה זוכה בחברה היהודית לזכויות השוות לזכויותיו של מי שזוכה במירב הזכויות. אם תקח את סוג האזרחים בעל מירב הזכויות, תמצא שהאשה איננה שם. ואין הדבר הזה אומר כמובן מאומה לגבי השאלה: האם היא באמת, במובן זה, מקופחת.

אקפוץ מיד לתוך המחצית השנייה של המאה העשרים. במדינה הזאת כבר יש לנו כמובן, משנת 1951 "חוק שיווי זכויות האשה". ואני זוכר היטב את הוויכוחים שנערכו בכנסת לקראת קבלתו של החוק, כפי שהציעה אותו הממשלה, בלא מעט לחץ של ליגות מסור-יימות לשיוויון זכויות האשה, ליגות של נשים כמובן, אשר האו את עצמן מקופחות. בחוק הזה היה מדובר על שיוויון חוקי, משפטי, אשר בעצם מבטל כל הוראת חוק, שהיה בתוקף עד לקבלת החוק החדש הזה, ואשר יש בו משום הפלייתה של האשה לרעה, וכביכול, בעיני החוק. הממשלה הציעה אז, כי למרות העיקרון הרי גם להבא יהא הנושא בעול מזונות הילדים במשפחה, לאו דווקא היהודית, אבל גם היהודית, הבעל דווקא. ואין כאן המקום לשאול מה ראו דווקא להזכיר זאת. כל אחד יכול כמובן לעשות לעצמו חשבון מהיר מאד, מדוע זה צריך היה להיות כך. לוא כמובן מישהו היה מציע, שהחשב הכללי באוצר הוא זה שיספק לנו מעתה ואילך את המזונות, לא היה צריך להטיל זאת לא על הבעל ולא על האשה. ובכן, איש לא הציע כזאת. מישהו צריך היה להתחייב בכך; והציעו להשאיר את המצב כפי שהיה: הבעל, אבי הילדים, הוא זה שנושא בעול של מתן מזונות לילדים, ולא האשה.

אותן ליגות של נשים טובות וצדקניות, שדאגו כל כך לקבלת החוק, באו — ואני צריך לומר: אני כיבדתי את כנותן במידה מסויימת היו הן כנות הרבה יותר ממציעי החוק בממשלה —

מעמדה של האשה בחברה היהודית — יסודות ותמורות

ואמרו: כזאת לא יהא החוק בישראל. החוק הזה לא שווה בעינינו ולא כלום. כל עוד תישאר אי-חלוקה צודקת ושווה גם של נטל המזונות בתוך המשפחה. אנחנו דורשות שייכתב כי מעתה ואילך בני זוג שלהם ילדים חייבים גם הבעל וגם האשה במזון נותיהם. כיצד יש לחלק, על מי להטיל יותר ועל מי להטיל פחות. — אלה הם עניינים של מסיבות, שבית המשפט בנקל יוכל לברר ולהכריע בהן. אבל באופן עקרוני לא נסכים לשחרר את האשה מחובת המזונות. אמרתי: אני מכבד את הכנות הזאת, מפני שהיא לפחות היתה עקיבה. היא היתה אבסורדית מבחינת כל מושגי החברה היהודית, אבל לשיטתן של אלו הרי הן היו כנות. הכנסת ראתה שלא לקבל את הגישה הזאת, והחוק נשאר כפי שהיה בעניין זה, ובדרך כלל אין האשה חייבת עדיין במזונות ילדיה אלא האב, הוא ראש המשפחה.

מנישואין אתם למדים מיד, כי כאן נמצאות הקאטיגוריות בעצם במיפלים בלתי שווים. בנקודה זו אנחנו עשויים לדרוש מהר מאד את מה שנראה ליהודי הפשוט, ליהודי הטוב, כאבסורדי, משום שהוא מחלק נטל בין נושאי נטל, אשר מטבעם — וכרגע אינני מדבר כלל על הביולוגיה, למרות שגם על כך יש לדבר — אלא שמטבעם החברותי והתיפקודי, אינם מסוגלים ואינם צריכים ואינם רשאים ליטול חלקים שווים, אלא חלקים שונים באותו נטל. מעמדה של האשה בחברה היהודית בכל הדורות מצטיין על ידי שניים: אנחנו יודעים מעט מאד על מה שהיא בעצם חושבת כל הזמן. משום שהיא, להבדיל מבעלה, איננה כותבת. אין כמעט דבר שנמצא היום בידינו, דבר שבכתובים, המגלה את מחשבותיה של אשה בזמן כלשהו. ושוב: אל יצטוו לי עכשו את הפסוק "ותען להם מרים" — אני יודע. ואני יודע שהכל למדו את "שירת דבורה" בעל פה, אבל כבר אמרתי: הדברים האלה מציינים את היוצא דופן. ואולם על האשה היהודיה הטובה, במה היא עוסקת, מה היא עושה, מה היא חושבת, כיצד היא רואה את עצמה, האם בתנאים אלה או אחרים היא מגיעה לסיפוקה, האם היא חושבת שהיא ממלאת תפקיד ראוי לה או לא, ושאלות כיוצא בכל אלה — מפרי עטה של האשה אין כמעט דבר.

עד כדי כך, שכל אחד יודע לספר על אותה אשה מפורסמת, גליקל מן העיר האמלין שבצפון גרמניה — ובכן היא הלכה, ואינני יודע מדוע, נטלה נייר, ונוצה של אווז וכתבה יומן. אין ביומן זה

חכמות עצומות כמובן, אך יש בו חכמת חיים אדירה. יש שם לא יידישע מאמע, אלא אשה נבונה, אתם יכולים לומר: אשה, כפי המתוארת אולי בפרק האחרון של משלי: חכמה, נבונה. ובכן כל אחד יודע על גליקל מהאמלין. רבות שכמותה לא היו. היא כמובן לא כתבה עברית, היא כתבה בז'רגון שלה. אבל דבר זה היה כל כך יוצא דופן, עד שהדברים התפרסמו בעולם האשכנזי מקצהו האחד ועד לקצהו השני. אנחנו איננו יודעים מן הכתובים על האשה היהודיה ולא כלום.

אנחנו יודעים כי מסורת עוברת באמצעות האשה. באותם מקומות, שבהם יודעים לספר איזה דבר מפי אשה, והמקומות האלה הם מרובים למדי, לא היא מדברת אלא גבר מדבר על אמו, על אחותו, על אשתו וכו' וכו'. באותם מקומות אנחנו מוצאים אותה לעיתים קרובות כחוליה חשובה ביותר בשרשרת המסורת, בשרשרת הקבלה מדור לדור. אין זה מפליא. זה מציין את מקומה המרכזי של האשה בעניין הזה. עד כדי כך שהייתי אולי אומר, מבלי שמאן שהוא יוכל להוכיח לי את ההיפך — שתורה שבעל-פה נעשתה לנו בעוונותינו הרבים זה מכבר לתורה שכולה בכתב. אבל יש ברוך-השם תורה חשובה ביותר, אולי התורה החשובה ביותר, המסורה בידינו מדור לדור, ממשפחה למשפחה, והיא כולה בלתי כתובה, והיא עד היום הזה תורה שבעל פה: היא תורת האם היהודית המנחילה אותה לבת היהודית.

והוכחה פשוטה לדברי: היו זמנים שלא היה בנמצא כמעט בכל העולם האשכנזי בית ספר לבת היהודית. היו כמה יהודי גרמניה, והם תמיד קצת תמהוניים, שייסדו בית ספר לבנות יהודיות. אבל אני זוכר היטב, שסיפרו לי כשהרב הירש כתב את "החורב" המפורסם שלו, והעז לכתוב אותו, את "השולחן הערוך" בזמנו, אל בני ישראל ואל בנות ישראל, היו תגובות שונות על כך. אבל עצם הדבר היה כולו מוזר. אי אפשר היה לכתוב להן "שולחן ערוך" מן הטעם הפשוט, שרבות מאמותיהן לא ידעו לא קרוא ולא כתוב. לא שידעו לכתוב פולנית — גם פולנית לא ידעו לכתוב. הן לא הלכו לבית ספר, משום שלבית ספר של גויים בכל זאת לא רצו לשלוח אותן. בית ספר יהודי לבנות — זאת תגלית, בעצם, של מלחמת העולם הראשונה. ואילולי תנועת "בית יעקב", שכמה מיהודי גרמניה הביאו לפולין, תחת חסותו של צבא הוד מלכותו הקיסר וילהלם השני, אינני יודע מה היה

מעמדה של האשה בחברה היהודית — יסודות ותמורות

מתרחש שם. אבל אותם מורים מגרמניה, שפלטו תחת כנפי הצבא הגרמני לפולין, לליטא, לרוסיה הלבנה וכו', מצאו "חזרים", מצאו ישיבות מפוארות, או שרידים שנשארו מהן שמה בעקבות המלחמה — בית ספר לבנות לא מצאו. ולא שמישהו סגרו. הוא פשוט מעולם לא היה! ובכן, לא היו כאן תמורות. התמורה היתה מלפני הרבה מאות שנים. האמת היא, שתינוקות של בית רבן מעולם לא היו אלא זכרים. ומי שחייב היה ללמוד תורה, ומי שאסור היה לבטלה, ויהי מה — הילד, הנער, הבחור, הגבר, האיש היהודי הוא מחוייב היה בלימוד תורה.

מאיזדך, הלכה פסוקה היא אצל הכל, שאשה מחוייבת ללמוד את מצוותיה. מוסיפים: היא איננה חייבת ללון בעומקה של הלכה, זה אולי באמת לא בשבילה, לפלפול ההילכתי ברוך-השם היא איננה צריכה להיכנס. אבל הילכותיה, מצוותיה, תורותיה — תשעים אחוז בלבד של התורה שלנו, היא חייבת ללמוד. לשם כך צריך ללמוד לשון הקודש. ב"צאנה וראינה" זה לא כתוב. לשם כך צריך ללמוד לקרוא ולכתוב ולהתכתב, לשמוע היטב מה שאמא אומרת. אם חס וחלילה יש אמא ואין היא יודעת, ואין בית ספר, אתה נשאר כפי שאתה היית באמת, מעמי הארץ. ואנחנו יודעים עוד מסיפורים שסיפרו לנו, שבעולם שבו לא עמד הלימוד בין כך ובין כך על הגובה, ועד שאנשים שוב התרגלו לשלוח ילדים לישיבות, ששם לא למדו מדרשים בלבד, אלא שמה למדו גמרא כמו שצריך, תורה בעל פה כפי שהיו רגילים לעשות זאת — זה לקח בכל זאת קצת זמן. והיה בדבר משום מהפיכה לא קטנה. כל זאת דור אחד או שניים לפנינו. — ועד אז היתה החברה לדאבונו, שטופה בעם-ארצות, והעם-ארצות של איש, שהלך ביום טוב לחצר הרבי שלו, אינה יכולה להידמות במאומה לעם-ארצות של כל אותן נשים, אשה ובנות, שהשאיר אותן בבית, בלי לולב ובלי שופר. קשה לתאר זאת. ואם זוכרים, שאותן נשים הן הנשים המהימנות לנו על טומאה וטהרה, איסור והיתר וכו' וכו', אתם יכולים לתאר לעצמכם לאיזה אבסורדים אפשר היה לפעמים להגיע כאן. וכל זה בעצם בתוך חברה מגובשת, שהיא בדין התפארה בהיותה מעוגנת בתוך היהדות התורתית.

ועתה בקיצור כמה תמורות חשובות. אינני חושב שהיה דור בישראל, שבו היו כל כך הרבה בנות יודעות קרוא וכתוב כדורנו, ולא סתם קרוא וכתוב, אלא קרוא וכתוב את הדברים שהן חייבות

לקרוא ולכתוב; דור שבו בנות יודעות כל כך הרבה על המצוות שהן צריכות לדעת אותן כמו בדור שלנו. אמרתי אולי עכשיו משפט מאד גדול. נשקול את המשפט הזה היטב במאזני ההיסטוריה שלנו, באספקלריה הקטנה שיש לנו. צריך הייתי לומר: יכולנו להקים בתי ספר לבנות, משום שאנחנו מתנגדים עד היום לקואדוקאציה. הנטל הכלכלי הכבד, שהיה אז על הקהילות, ואשר היום הוא מוטל על קהילותינו ועלינו. אינני צריך לספר לכם מה פירוש הנטל הזה של בתי-ספר לבנים לחוד ולבנות לחוד. ובכן, בתי-הספר לבנות קיימים היום בישראל ובכל תפוצות הגולה, המוציאים מדי שנה בנות, כן ירבו, יודעות הלכותיהן, דיניהן, מצוותיהן. הן אפילו יודעות, שהעמוד הראשון של התפילה לא צריך לקרוא ולהתפלל ולבכות בו, משום שכתוב שם אך ורק שזה נדפס במקום פלוני — אפילו את זאת הן יודעות.

האם בנותינו המשכילות, האם הן בנות שיוויון יותר מאותן בנות, אותן אמהות ובנותיהן, אשר עליהן דיברנו מה שדיברנו ויסלחו לנו. אני חושב שהסיכום הסופי איננו אולי, בהכרח, לטובת דורנו, על כל הישגיו החינוכיים. וזאת משום אותו דבר, שכבר הזכרתי אותו, ושאליו אני רוצה לחזור. בשל אותו קשר, אותה חוליה במסורת שחייבת להימסר מדור דור, ושבלעדיה אין יהדות. במלים מאוד פשוטות: בלי אותה תורה שבעל פה, שבלעדיה איננו יכולים גם היום. ומי שחושב שמספיק להיות בעל ידע, מספיק להיכנס למוכר ספרים, ולדעת לומר: תן לי מהדורה זאת וזאת של ספר פלוני או אלמוני ובוהה הצלת יהדותך, אינו יודע על מהותה של היהדות אפילו על קצה המזלג שלה. ללא אותה תורה שבעל פה, העוברת מחוליה לחוליה מאם לבת ולנכדה, בכל משפחה יהודית, אין יהדות ולא היתה יהדות.

בית הספר לבנות ישראל — חשוב, הלימוד שלהן — חשוב. אבל מה שחשוב ביותר הוא יעודיהם של בתי-הספר האלה, הן של הבנים והן של הבנות. אלה צריכים להיות נבדלים מן הכיתה האחרונה של גן חובה ועד לבחינת בגרות, אם כזאת צריכה לבוא בכלל. ומי שאיננו יכול לגלות את הסוד הזה לא עשה דבר. הוא רק הוסיף לטענה, כאילו יכול להיווצר אצלנו מצב של שיוויון זכויות האשה, בתוך חיק היהדות, הוא נתן לדבר הזה עוד קצת נפט. התבערה שתיבער כאן איננה יהודית.

ובסיכום: המעמד של האשה ביהדות הוא מעמד שאיננו ניתן

מעמדה של האשה בחברה היהודית — יסודות ותמורות

להשוואה למעמדו של האיש. אם לציין את מעמדה של האשה במלה אחת, יותר מאשר הרבה מלים אחרות, הייתי מציע את המלה "שותפות". למה שאנחנו רוצים בעצם להגיע בחינוך הבת זהו החינוך לשותפות. היא איננה רק משלימה, היא איננה רק מוסיפה, היא לא רק חוסכת, מטפלת ומבשלת. היא השותף בהא הידיעה. היא באמת איננה מחוייבת במצוות פריה ורביה. אבל ללא שותפות זאת אין פריה ורביה. היא באמת איננה מחוייבת בהרבה מצוות, אבל ללא שותפותה הפעילה אין קיום מצוות. היא באמת איננה נושאת על שכמה את החברה, אבל ללא שותפותה לא תיתכן חברה יהודית. לשותפות אמת יהודית זאת אנחנו רצינו לחנך. את התמורות במעמדה של האשה אנחנו חייבים, איפוא, למדוד בקנה מידה זה בלבד. הגם דורנו מחנך שותפים, או יותר נכון לשותפות אמת כזאת ?